

dr hab. Andrzej Paweł Bieś, prof. UIK

Instytut Nauk o Wychowaniu

Wydział Pedagogiczny

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

mgr Darii Zarodkiewicz

pt. „Kościoły i parafia św. Józefa w Makowie Mazowieckim do końca XX wieku”

napisanej pod kierunkiem dra hab. Radosława Lolo, prof. AFiB Vistula

Przedłożona do recenzji dysertacja doktorska p. mgr Darii Zarodkiewicz jest interesującym przykładem interdyscyplinarnej monografii historycznej, stanowiącej próbę całościowego opracowania dziejów parafii katolickiej w Makowie Mazowieckim z uwzględnieniem jej roli w życiu społeczności lokalnej i regionalnej. Wybór wspomnianej problematyki jest w pełni uzasadniony w kontekście uporządkowania i systematyzacji dotychczasowej wiedzy oraz wyjaśnienia i uzupełnienia potencjalnych braków. Założonym celom odpowiada dobór pytań badawczych zawartych we Wstępie, jak również wykorzystanie metod i narzędzi badawczych z zakresu archeologii, historii sztuki, historii Kościoła, historii społecznej i politycznej, badań nad krajobrazem kulturowym oraz demografii historycznej.

1. Opis formalny

Rozprawa liczy 444 strony i zawiera wszystkie wymagane elementy dysertacji naukowej: stronę tytułową z pełnym oznaczeniem uczelni, tytułem, autorką, dyscypliną i promotorem, spis treści, wykaz skrótów, zasadniczą treść ujętą w ośmiu rozdziałach oraz

zakończenie. Mocną stroną dysertacji stanowi również rozbudowany aparat uzupełniający w postaci wykazów, zestawień, spisów tabel, ilustracji, map, rysunków i wykresów umieszczonych w treści pracy, obszerną bibliografię z podziałem na źródła archiwalne i drukowane, jak również opracowania, relacje, materiały prasowe i netografię (wykaz stron internetowych) oraz streszczenia w języku polskim i angielskim. Warto podkreślić, że zdecydowana większość tabel, rysunków i wykresów są własnymi opracowaniami Autorki, podobnie zdjęcia. Przypisy są sporządzone zasadniczo właściwie, z pełnym opisem bibliograficznym przy pierwszym powołaniu i skrótami przy powołaniach kolejnych. Mankamentem jest niestety brak konsekwencji w stosowaniu zapisu skrótów – np. por. przypisy nr 26, 27 lub 37, 44. Cezury czasowe rozprawy (XIII w. – 2000 r.) zostały przez Autorkę precyzyjnie uzasadnione względami źródłowymi i instytucjonalnymi (powstanie nowej parafii pw. św. Brata Alberta jako cezura końcowa).

Według Autorki „układ pracy ma charakter chronologiczny z elementami problemowymi” (s. 10). Pierwsze 5 rozdziałów poświęconych zostało zasadniczo strukturom organizacyjno-funkcjonalnym parafii oraz tworzącym je osobom, poczynwszy od śladów pierwszych świątyń chrześcijańskich do roku 2000. Zachowują one układ chronologiczny z klarownym wyjaśnieniem przyjętych cezur czasowych. Natomiast dla kolejnych 3 rozdziałów przyjęto układ problemowy obejmujący obszary architektury i sztuki, form aktywności społeczno-religijnej oraz demografii. W poszczególnych rozdziałach znalazły się informacje o wykorzystanej bazie źródłowej, zastosowanych metodach badawczych, jak również systematyczne i rzeczowe podsumowania oraz wnioski z przeprowadzonych analiz.

W moim odczuciu dla zachowania większej przejrzystości i czytelności rozprawy lepszy byłby układ problemowo-chronologiczny całości. W ten sposób rozdział pierwszy mógłby skoncentrować się na problematyce powstania, rozwoju i przemian struktur instytucjonalnych parafii w syntetycznej narracji chronologicznej.

2. Zastosowane metody badawcze

Zgodnie z deklaracją zawartą we Wstępie (s. 7-8) Autorka zastosowała kilka metod badawczych, odpowiednio dostosowanych do charakteru poszczególnych partii pracy. Są to m.in. klasyczna metoda historyczna (krytyka źródeł archiwalnych), metoda archeologiczna, metoda geograficzno-historyczna, metoda analizy formalno-stylistycznej i porównawczej (np. w części poświęconej architekturze i sztuce) oraz metody statystycznej (w badaniach

demograficznych). Deklaracja ta znajduje potwierdzenie w praktyce badawczej widocznej na kartach rozprawy.

W rozdziałach opartych na źródłach archiwalnych (wizytacje biskupie, akta konsystorskie, dokumenty administracyjne) Doktorantka stosuje klasyczny warsztat krytyki źródła: cytuje oryginał (często łaciński), podaje jego proveniencję archiwalną z sygnaturą, komentuje wiarygodność i kontekst powstania dokumentu. Jest to solidny, tradycyjny i prowadzony konsekwentnie warsztat historyczny.

W rozdziale 1 dotyczącym początków organizacji kościelnej i topografii sakralnej miejscowości odtworzonej w oparciu o badania archeologiczne wątpliwość może budzić nazbyt szczegółowe omówienie publikowanych wyników badań cmentarzysk (np. rozmieszczenia kabłączków, paciorków i przęślików – s. 46-57), podczas gdy zasadnicze wnioski płynące z tych badań w kontekście przedmiotu rozprawy dotyczą głównie uściślenia datacji, potwierdzenia chronologii i topografii obiektów kultu. Rozdziały 2 do 5 omawiają rozwój struktur kościelnych w Makowie w oparciu o materiały archiwalne oraz obszerną literaturę przedmiotu. Wyodrębnienia rozdziałów dokonano na podstawie nie budzących wątpliwości ram chronologicznych uzasadnionych m.in. dostępnością źródeł. Należy wyrazić żal, że Autorce nie udostępniono akt wizytacji biskupich od II poł. XIX wieku przechowywanych w Archiwum Kurii Diecezjalnej Płockiej (s. 124, 157), co zapewne pozwoliłoby uzupełnić szereg danych i rozwiązać liczne wątpliwości.

W rozdziale 6 poświęconym architekturze kościoła farnego pw. Bożego Ciała Autorka umiejętnie wykorzystała materiał ikonograficzny (akwarele Kazimierza Stronczyńskiego z połowy XIX w., fotografie archiwalne i własne) jako źródło porównawcze do rekonstrukcji przekształceń bryły budowli. Zestawienie stanu z połowy XIX w. ze stanem obecnym, z odwołaniem do literatury przedmiotu z zakresu historii architektury sakralnej Mazowsza (R. Kunkiel i in.), świadczy o dobrym opanowaniu metody analizy formalno-stylistycznej i porównawczej. Wnioski dotyczące przynależności kościoła do grupy późnogotyckich bazylik mazowieckich są odpowiednio umocowane w literaturze specjalistycznej. Pomocnym uzupełnieniem w lekturze rozdziału byłby szkicowy plan układu wnętrza fary uwzględniający położenie omawianych elementów sztuki sakralnej (ołtarzy, ambony, itp.).

Rozdział 7 zawiera omówienie wyróżnionych aspektów religijno-społecznej aktywności parafii. Autorka wyodrębniła w nim 4 podrozdziały. Podrozdziały 1 i 3, dotyczące odpowiednio szkolnictwa parafialnego i szpitala, nie budzą wątpliwości, natomiast porzucenie

układu problemowego na rzecz chronologicznego w podrozdziałach 2 i 4, sprowadzonych do ogólnego określenia „życie religijne”, może nastroczać trudności w odbiorze. Sugerowałbym zastąpienie tych podrozdziałów kolejnymi problemowymi np. katechizacja, działalność charytatywna, bractwa i stowarzyszenia, rekolekcje i misje...

Na szczególną uwagę i wyróżnienie zasługuje natomiast wykorzystanie metody statystycznej w rozdziale 8. Autorka opracowała w nim dane z ksiąg metrykalnych chrztów, małżeństw i zgonów od XVII do XX w., prezentując je w rozbudowanych tabelach i wykresach (m.in. liczba chrztów rocznie, struktura płci, współczynnik chłopcy/dziewczynki na 100 urodzeń). Godne odnotowania jest zastosowanie testu chi-kwadrat (χ^2) (por. s. 393) do zweryfikowania, czy zaobserwowana zmiana struktury przyczyn zgonów między okresem 1930–1939 a 1980–2000 jest statystycznie istotna (przy poziomie istotności $\alpha = 0,05$), a nie wynikiem przypadkowych wahań. Jest to element wykraczający poza czystą deskrypcję i wskazujący na świadomość rygoru statystycznego rzadko spotykaną w parafialnych monografiach historycznych.

Interpretacyjnie autorka osadziła wyniki w koncepcji przejścia epidemiologicznego Abdela Omrana (teoria trzech faz przejścia epidemiologicznego) (s. 372), co jest trafnym i adekwatnym narzędziem interpretacyjnym dla zaobserwowanej zmiany struktury umieralności (od dominacji chorób zakaźnych i o nieustalonej przyczynie w okresie międzywojennym do dominacji chorób układu krążenia i nowotworów pod koniec XX w.). Analiza jest przy tym w dużej mierze deskryptywna: opiera się na liczbach bezwzględnych, odsetkach i prostych współczynnikach (np. proporcja chłopców do dziewczynek), bez standaryzacji wieku, bez obliczania współczynników natężenia urodzeń/zgonów na 1000 mieszkańców. Autorka sama zaznaczyła, że powodem jest brak wiarygodnych danych o liczbie ludności parafii w poszczególnych okresach. Właśnie stała autorefleksja Autorki nad ograniczeniami źródła jest istotnym elementem jej warsztatu metodologicznego. Wielokrotnie zwraca uwagę i zaznacza niekompletność ksiąg metrykalnych, niejednolitość terminologii chorobowej, potoczny charakter zgłaszanych przyczyn zgonu (podawanych przez rodzinę, a nie na podstawie dokumentacji medycznej) oraz trudności w jednoznacznym przyporządkowaniu historycznych nazw chorób do współczesnej klasyfikacji ICD-10, zastrzegając orientacyjny charakter takiego przyporządkowania. Taka krytyczna postawa wobec źródła jest mocną stroną warsztatu naukowego.

3. Wkład w rozwój nauki

Autorka już we Wstępie (s. 4) bardzo trafnie i zasadnie zidentyfikowała lukę badawczą, którą wypełnia rozprawa. Dotychczasowe opracowania dziejów miejscowości (m.in. dwutomowe „Dzieje Makowa Mazowieckiego” pod redakcją J. Szczepańskiego i innych oraz przedwojenna monografia I. Wesołka) nie obejmowały całościowego opracowania dziejów parafii pw. św. Józefa wraz z historią wszystkich związanych z nią kościołów, a przede wszystkim nie istniało dotąd żadne kompleksowe opracowanie materiału metrykalnego tej parafii w perspektywie długiego trwania. Deklaracja ta – powtórzona w streszczeniu jako „pierwsze tak szerokie opracowanie materiałów metrykalnych obejmujące kilka stuleci” (s. 442) dla Makowa Mazowieckiego i istotnej części północnego Mazowsza – wydaje się w świetle recenzowanej pracy w pełni uzasadniona. Wkład pracy w rozwój nauki ma charakter przede wszystkim empiryczny, faktograficzny i regionalny.

Do ważnych osiągnięć zaliczyć należy m.in. rekonstrukcję najstarszej topografii sakralnej Makowa Mazowieckiego na podstawie zestawienia wyników badań archeologicznych ze źródłami pisanymi i powiązanie najstarszych zabudowań sakralnych z osadą przedlokacyjną, systematyczne i wieloaspektowe opracowanie i wykorzystanie materiału metrykalnego parafii, wraz z próbą uchwycenia długofalowych przemian demograficznych, a także rzadko spotykane w monografiach parafialnych podejście interdyscyplinarne które mogłoby stanowić metodologiczny wzorzec dla analogicznych opracowań innych parafii regionu. Na podkreślenie zasługują również szeroka i zróżnicowana baza źródłowa oparta na materiałach archiwalnych i źródłach drukowanych uzupełniona o prasę lokalną i relacje ustne zebrane samodzielnie przez Autorkę. Wykorzystanie źródeł typu oral history (relacje księży i innych świadków) jako odrębnej, jawnie wyodrębnionej kategorii źródłowej dla najnowszego okresu dziejów parafii stanowi dobra praktyka metodologiczna. Zgromadzony na potrzeby rozprawy bogaty materiał ikonograficzny został właściwie wykorzystany w funkcji źródłowej, a nie wyłącznie ilustracyjnej. Dla przyszłych badaczy regionu rozbudowany aparat pomocniczy rozprawy (wykazy proboszczów i wikariuszy, aneks obiektów sakralnych, wykazy tabel/ilustracji/map/wykresów) z pewnością będą miały walor trwałego źródła referencyjnego. Tym bardziej warto zadbać o ich należytą weryfikację i uzupełnienie – np. wykazie proboszczów zabrakło administratora z lat 1945-46 ks. Stanisława Żuławskiego, o którym Autorka pisze w pracy na s. 159.

4. Uwagi końcowe

Wspominane już wyżej usterki techniczne i rzeczowe budzą spore zastrzeżenia. Wśród istotnych błędów merytorycznych należy wskazać na błędną interpretację (tłumaczenie) dokumentu umieszczonego na zdjęciu nr 23 ze s. 182. Jest świadectwo otrzymania przez ks. Józefa Śliwkę święceń kapłańskich, a nie jak błędnie wyjaśnia Autorka w tytule zdjęcia i wprowadza do narracji – święceń diakonatu. Sformułowanie: „ks. Jan Paweł Dąbrowski (1804-1851), który w parafii pw. św. Józefa pełnił funkcję kapelana 16 Pułku Piechoty Liniowej” (s. 121) jest mylące, gdyż kapelani nie wchodzili w skład struktur parafialnych. Prawdopodobnie błąd techniczny wkradł się do tłumaczenia inskrypcji na portatylu (s. 245), gdzie „koncentrowałem” wpisano zamiast „konsekrowałem”. Przypuszczam, że za usterki techniczne należy uznać liczne literówki, błędy interpunkcyjne (s. 99, 248), błędy ortograficzne (pisownia wielką literą – s. 102, 111, 129, 130, 191) ominięcia liter lub wyrazów w zdaniu (s. 97, 123, 239), brak zamknięcia cytatu (s. 173, 178). Zapisy: „patriciniów” zamiast patronciniów (s. 62), „nieominięty” zamiast nie ominęły (s. 122), „przezywanie” zamiast przeżywanie (s. 128), „darzymy” zamiast darzyły s. 185, „regal” zamiast regał (s. 231) mogą wydawać się mało istotne, ale podobne usterki często utrudniają zrozumienie intencji autora – por. „Funkcjonowanie parafii było ściśle związane z sytuacją miasta” (s. 103), „Istotnym czynnikiem mającym wpływ na funkcjonowanie parafii była struktura populacji pod względem wyznaniowym była zróżnicowana” (s. 111), „Ludność wiejska odgrywała istotna rola, która stanowiła większość powstańców.” (s. 127), „Upadek powstania styczniowego był zarazem początkiem nowego etapu w historii królestwa Polskiego, w którym polityki represyjna władz carskim znacznie się nasiliła” (s. 130), „kilka ołtarzy poświęconym świętym oraz tajemnicy wiary” (s. 228). Również w netografii występują usterki budzące zastrzeżenia – np. zapis adresu w formie „chrome-extension:” (s. 437) bezużyteczny dla potencjalnego czytelnika czy powtórzenie tego samego adresu (s. 438).

Gdyby Doktorantka miała zamiar w przyszłości opublikować przedłożoną rozprawę, to gorąco zalecam gruntowną korektę redakcyjną i usunięcie wskazanych braków.

Pewien niedosyt recenzenta budzi także brak odniesienia w rozprawie do zagadnienia dlaczego parafia nosi wezwanie św. Józefa, mimo że żaden z kościołów na jej terenie nie miał i nie ma tego wezwania?

Ogólna ocena

Pomimo wykazanych w opracowaniu recenzyjnym niedoróbek, uwag i zastrzeżeń uważam, że Autorka dysertacji wykazała się należytych przygotowaniem do samodzielnej pracy badawczej, do stawiania pytań problemowych, projektowania postępowania badawczego, gromadzenia danych oraz skrupulatnością w analizie literatury przedmiotu i materiałów źródłowych, w ich interpretacji i we wnioskowaniu.

Konkluzja

Biorąc pod uwagę nowatorski, interdyscyplinarny i źródłowy charakter rozprawy, naukową wnikliwość i precyzję, wskazywanie na możliwe kierunki dalszych badań, zarówno w aspekcie weryfikacji stawianych hipotez, jak i poszukiwania dalszych odpowiedzi, po gruntownej i rozważnej analizie stwierdzam, że rozprawa doktorska pani mgr Darii Zarodkiewicz „Kościoły i parafia św. Józefa w Makowie Mazowieckim do końca XX wieku” stanowi wartościowe i nowatorskie opracowanie naukowe, a tym samym spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.). Tym samym wnoszę o dopuszczenie kandydatki od dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Kraków, 19 VIII 2026 r.